

A középkori francia költészet és József Attila

József Attilára kétféle úton-módon hatott a francia költészet: kezdetben, majd később is, egész pályája során, közvetve, a Nyugat nagy műfordító nemzedékének prizmáján áttörve, és közvetlenül, a szegedi és párizsi egyetemi évek eredetiben olvasott tananyagaként és persze „szabadon választott” olvasmányként. A Villon-hatást a József Attila-kutatás már alaposan feldolgozta, a Parnasse és a szimbolizmus, Baudelaire, Rimbaud, Cendrars, Apollinaire, Verhaeren nyomait is felfedezte Szabolcsi Miklós. A középkori francia – pontosabban provanszál – trubadúrköltészet hatását József Attila lírájára azonban – tudtommal – még senki nem mutatta ki szisztematikusan.

„Költők és kora” – ezt a címet adta József Attila egyik kései versének, méghozzá idézőjelben, talán kesernyés önróniával. Ráadásul József Attila játékosan magát az ihletet, a vers születését, a verset *in statu nascendi* teszi elénk: *Íme itt a költeményem. Ez a második sora.* Hogy a versről írott vers motívuma esetleg Lope de Vega *Szonett a szonettéről* c. művéből származhat, amelyet József Attila is olvashatott Kosztolányi Dezső fordításában, azt már Tverdota György felvetette.

József Attila ismerhette azonban Guilhem de Peitieu, avagy Guillaume, Poitiers grófja, Aquitánia hercege, az első trubadúr versét is, amely a középkori francia irodalom nagy ismerője, néhai Győri János professzorom szerint, az európai líra egyik nagy pillanata, s ugyanazt a lelkiállapotot, a versköltés mágikus állapotát rögzíti, mint nyolcszáz évvel később József Attila költeménye. Hadd idézzem most Guillaume d'Aquitaine *Farai un vers de dreit rien* című költeményének első és utolsó versszakát Weöres Sándor fordításában:

Verset formálok, semmiről;
nem rólam szól, se senkiről,
se ifjúkor szerelmiről,
nem is tudom,
e dalt bennem mi verte föl,
alva lovon.

...

Verset faragtam, nem tudom,
miről, és annak átadom,
akivel Anjou-ba dalom
eljuttatom:
ő kulcsot küldjön s lakatom
kinyithatom.

Guillaume d'Aquitaine-nek ez a verse, műfajára nézve *devinalh*, azaz rejtély, de nem enigma, „a költő nem a hallgatókat állítja rejtély elé, hanem megjátssza, hogy az ő számára rejtély: miről is fog énekelni... A vers ennek megfelelően tárgyról tárgyra ugrál, banális bölcsességeket és képtelenségeket hord össze... formailag szabályos vers; humoros műfajnak tekinthető, melyben a nonsense elemei is felbukkannak. Már a legelső ismert trubadúr, Guillem de Peitieu is írt devinalht”

– mondja Tótfalusi István a *Világirodalmi Lexikonban*, és Guiraut de Borneilh versét idézi példa gyanánt:

Im egy vers, tán rossz, tán remek,
nem tudom, tárgya mi lehet,
sem hogy miről szól, hogy, miért,
s hogy jutott az eszembe épp;
megformálom, bár nem tudom,
s bár hangom nincs, eldalolom.

Idézzük fel a „*Költőnk és kora*” első versszakát:

Íme, itt a költeményem.
Ez a második sora.
K betűkkel szól keményen,
Címe: Költőnk és kora.
Úgy szállong a semmi benne,
Míntha valaminek lenne
A pora.

Guillaume d’Aquitaine, akinek mindössze tizenegy verse maradt fenn, többször is aposztrofálja verseiben a verset magát:

E vers, mondom, nem hasztalan,
ha hallván érted pontosan,
mert minden szó mértékre van
illetve itt,
s a dal, dicsérem kell magam,
szép és szelid.

Narbonne-ba, hova nincs utam,
szavam te vidd
s álljanak helyt, mint jómagam,
vers, rímeid.

Esteve-hez, kihez nincs utam,
szavam te vidd,
s álljanak helyt, mint jómagam,
vers, rímeid.

(*Merthogy virul a kikelet; Pus vezem de novelh florir*
Tótfalusi István fordítása)

vagy:

Barátaim, illendő lesz énekem,
több bolondság lesz benne mint bölcselem,
csupa öröm, ifjuság, és színültig szerelem.

(*Companho, faray un vers tot covinen*
Weöres Sándor fordítása)

és:

Verset faragva szunnyadok,
fekszem s élvezem a napot...

(*Farai un vers pos mi someilh*
Jékely Zoltán fordítása)

De idézhetjük Arnaut Danielt is:

Derűs, formás énekemben
szókat metszek, fúrok, vések...

(*En cest sonet, coind' e leri*
Weöres Sándor fordítása)

Guiot de Dijon verse keresztírmes, 8-7-8-7 szótagszámú sorokból áll, akárcsak a „Költőnk és kora” strófáinak első négy sora:

Zendülj vigaszomra, ének,
bátorítsd a szívemet,
ne érjen a nagy bú végett
sem halál, sem örület...

(*Chanterai por mon corage*
Fodor András fordítása)

Peire Cardenal így kezdi egyik gúnydalát:

Estribot-t készitek míves szabály szerint,
új szókkal, mesterit, mint Isten rendelé

és így fejezi be:

Bevégzem estribot-m, az kit rímbe szedék,
mint a grammatika és Isten rendelé;
ha mi rosszat leírtam, bocsássatok azért,
tevém, hogy ki-ki jobban szeretné Istenét
s sarkantyúm érzének
a papok.

(*Un estribot farai que er molt maistratz*
Tótfalusi István fordítása)

Rutebeuf így vall:

Rímet bár jó sokat faragtam,
itt az idő, hogy abbahagyjam

.....
Tettem, amit a test kívánt;
írtam dalt, verset egyaránt.

(*Rutebeuf bűnbánata, La repentance de Rutebeuf*
Illyés Gyula fordítása)

A vers mint a költői tevékenység alanya és tárgya, sokszor szerepel József Attilánál is:

Verset írok, hogy szórakozz

(*Ó, Európa*, 1927)

Vers, eredj, légy osztályharcos

(*Szocialisták*, 1931)

Ezt, mikor éhen összeestem,
tisztes bosszúból verselém,
mert meghalok, de ő e versben
örökké él e sártekén.

(*Bethlen István*, 1929)

(Ez egyébként a *sirventes* műfajához sorolható, akárcsak az *Egy költőre.*)

virág volt ez a vers, almavirág –

(*Medáliák 3*, 1929)

kölsél epedő verseket.

.....
a tőkéseké a haszon.

(*A tőkések hasznáról*, 1933)

s a többi nép közt elvegyültem én
majd kiváltam, hogy azután kiváljon
sok gondom közül ez a költemény.

(*A kövezetten*, 1935)

Ha költenél s van rá költség
azt a verset heten költsék

(*A hetedik*, 1932)

Még folytathatnánk az idézeteket, amelyek egyenként és önmagukban nem bizonyítják a középkori francia költészet hatását, hiszen a *vers a versről* toposz a magyar költészetben is megtalálható a manierizmus óta (például Koháry István-nál). Tudjuk viszont, hogy József Attilát érdekelte a verstan, és hogy első egyetemi szereplése Dézsi Lajos régi magyar irodalomtörténeti szemináriumán, 1924. október 30-án Csáti Demeter Pannónia megvételéről szóló énekének elemzése volt. Kovács Sándor Iván idézi erről szóló tanulmányában Sík Sándor emlékezését: „József Attila hosszan fejtegette azt a kedves eszméjét, hogy a verseket úgy kellene nyomtatni, mint a zeneműveket; mint ahogy azok fölé odaírják az előadásra szóló utasításokat (andante, adagio stb.), a versek elé is oda kellene írni, hogy milyen versformában vannak írva, és hogy milyen tempóban kell szavalni őket. Lassan

kiderült, hogy egész elmélete van a magyar ritmusról, mégpedig nagyon eredeti és tudományos szempontból is egészen komoly. ... megkérdeztem tőle, nem volna-e kedve a most kifejtett ritmikái elméletet részletesen kidolgozni, és disszertációként nyújtani be hozzám... Tetszett neki a gondolat és mindjárt megegyeztünk a két melléktárgyban is, ... francia irodalomra és nevelés tanra gondoltunk... azzal váltunk el, hogy hamarosan nekifog a munkának."

József Attila nem írta meg a doktori disszertációt, de több versében alkalmazta azt, amit Sík Sándornak kifejtett: az *Elégia*, az *Óda*, az *Ars poetica*, az *Alkalmi vers* ugyan nem a versformára, hanem a műfajra utal, de találunk tempójelzéseket is, például *Lassan, tünődve*.

A Párizsban töltött egy év alatt, 1926–27-ben, noha a Sorbonne-t nem túl gyakran látogatta, megismerkedett az ófrancia leíró nyelvtannal és a középkori francia irodalom történetével is. René Doumic számtalan kiadást megért irodalomtörténete, amiből hazatérése után Szegeden vizsgáznia kellett, természetesen említi Guillaume de Poitiers-t, bár az egész trubadúrköltészetet elég sommásan intézi el: „Malheureusement... les chansons du Midi, intraduisibles dans notre langue, ont peu de valeur pour nous: la préciosité de la forme n’y a d’égale que la recherche de rythmes que nous ne pouvons saisir. Cependant l’influence de nos troubadours se fit sentir, en Italie surtout, en Espagne et jusque chez les Minnesinger d’Allemagne.”

Talán nem tévedünk, ha azt gondoljuk, hogy ez a minősítés nemhogy elriasztotta volna József Attilát, inkább felkeltette az érdeklődését, és valószínű, hogy Raynouard-nak az ajánlott olvasmányok jegyzékében szereplő *Choix de poésies originales des troubadours* című antológiáját is tanulmányozta.

A trubadúrköltészet leggyakoribb strófatípusa a *cobla*, s annak egyik jellegzetes válfaja a három rimből álló, hétsoros, *abbaccb* vagy *ababcb* rímelésű strófa. A „Költők és kora” rímelése az utóbbival azonos. De ugyanez a rímképlete az 1928-ban, tehát Párizs után keletkezett *Csüngője voltam* kezdetű versnek és az 1936-ban írt *Levegőt!* rímképlete is ez. A *coblas dissolutas* versszakokon átívelő bravúros rímelése is megtalálható József Attilánál. Az 1934-ben írt *Ősz* rímképlete *aabc ddbc eebc ffbc*, az 1936-os *Ne bántsá* rímképlete pedig *aabc ddbc eefg hhfg*.

A provanszál költészetben gyakori a több strófán végigvonuló azonos rímek alkalmazása. Ilyen az 1936-ban írt *Kiáltás* rímelése: *aaabaab* mind a három strófában, s az utolsó sor azonos („félek a büntetéstől”).

Az 1936-ban keletkezett *Balatonszárszó descort*-nak tekinthető, amely a *Világ-irodalmi Lexikon* (Kovács Endre) szerint: „gyakran több nyelven írt, játékos... költői műfaj. Versformáját többnyire a szabálytalanság jellemzi; P. Le Gentil szerint a különböző szerkezetű strófák egymásutánjában a válságos lelkiállapotban hányódó lélek hullámlása, izgatottsága és rendezetlensége jut kifejezésre... A 12. sz. trubadúrok akkor tekintették igazinak, ha strófáinak nyelve is különbözött.”

Lássuk hát a *Balatonszárszó* szerkezetét:

Az I-gyel jelölt első rész három keresztrímes, négysoros versszakból áll, tízes és tizenegyes szótagszámú jambikus sorok váltakoznak benne. A II. rész két keresztrímes, négysoros, anapesztusi lejtésű strófából áll. A III. rész önmagán belül is változatos: kétszer négy, hétszótagos, páros rímű sor fog közre egy tizenhatszótagos rímtelen sorpárt, s az első két sor franciául szól:

Je n'ai point de thèmes
excepté que je t'aime

Bizonyos értelemben *descort*-nak tekinthető *A Dunánál* is, amely három, római számmal jelölt részből áll. Az első rész négy, *ababcc* rímképletű strófából áll, a második három keresztrímes, négysoros versszakból, a harmadik rész pedig négy keresztrímes nyolcsoros strófából.

És itt most hadd rugaszkodjam el a tanulmány címében szereplő középkortól, az utóbb említett verset ugyanis a modern francia költészethez is fűzik eddig ki nem mutatott kapcsolatok. *A Dunánál* forrásvidéke Paul Valéry *Tengerparti temetője*, noha az utóbbi inkább ismeretelméleti, az előbbi pedig inkább ontológiai kérdéseket vet fel. József Attila már egy 1928-ban írt levelében említi Valéryt. Ezt írja október 20-án Vágó Mártának: „...sok franciát olvasok, most éppen Valéry Eupalinos-át, hogy szégyent ne valljak véletlenül se majd hivatalomban”. Olvasta egész biztosan a *Tengerparti temetőt* is, franciául is és Kosztolányi fordításában is, amelyet Rába György Kosztolányi egyik nagy lélegzetű kései fordításaként aposztrofál. A két vers tüzetes elemzése helyett hadd említsek most csupán két fontos momentumot. A tenger és a temető egymásra vetítése Valérynél a helyszínből, szülővárosának a tenger partján található temetőjéből indul ki. József Attila szülővárosában, a nagy folyam rakodópartján ül, ahol a hullám ringat, mesél, mint a rég halott anya és mos, mint a parasztszanyok a folyóban, mint a mosónő a mások szennyését. És most idézzük szó szerint a negyedik versszakot:

A Duna csak folyt. És mint a termékeny,
másra gondoló anyának ölén
a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.
Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sírköves, dülöngő temetők.

Az első négy sor képe szervesen következik a második versszakban felidézett anyaképből. De hogy kerül ide a temető? Hogy kerülnek a sírkövek a kisgyermekként játszadozó, nevetgélő habok helyére? Természetesen Valéry *Tengerparti temetőjéből*. Mondhatnánk persze, hogy a halott anya képe indukálja a kidőlt-bedőlt sírkövek, a temető látomását. De van egy bizonyítékunk. Igaz, hogy nem ebben a versben, hanem a „*Költőnk és kora*” első strófájában:

Íme, itt a *költeményem*.
Ez a második sora.
K betűkkel szól *keményen*
címe: *költőnk és kora*.

A *Tengerparti temető* nyolcadik versszaka Kosztolányi fordításában így kezdődik:

Ó, csak magam, magamnak és *keményen*,
egy szív mellett, hol buzdul *költeményem*,

A „*Költőnk és kora*” hasonmás kiadását kísérő tanulmányában Tverdota György közlésezi a harmadik sor korábbi változatát: *szabály szerint költi kényem* – ez állt eredetileg a kéziratban, ezt javította József Attila „*keményebbre*”.

Érdemes tovább idéznünk Valéryt:

az Úr s a tiszta Esemény között,
várom sötét, keserű, büszke szóját,
nagyságos Énem felzengő ehóját,
amelyben az öblös jövő dörög.

És József Attilát:

Úgy szállong a semmi benne,
mintha valaminek lenne
a pora.

Úgy szállong a semmi benne,
mint valami: a világ
a táguló űrben lengve
jövőjének nekivág, ...

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a középkori és a modern francia költészet egyaránt a virtuóz formában megjelenő gondolatisággal, a szépség és az értelem egységével hatott József Attilára, vagy hogy az ő rímét idézzük: a *kellem* és a *szellem* egyidejű megtestesülésével, amely egybevágott saját költői törekvéseivel és karakterével.

Tóth Éva